

Отмеча́я тот факт, что глаголы часто производны от основ существительных, прилагательных, глаголов, следует подчеркнуть, что характер связи с производящим словом в большинстве случаев указывает на тип СЗ. Анализ словарных дефиниций глагола показал, что в значении глагола помимо основной семы «процессуальность» присутствуют семы «конкретность», «абстрактность», «локативность», «вещественность», «одушевленность», «собирательность» при взаимосвязях с субстантивными основами; «относительность», «качественность» при взаимодействии с адъективными основами; «темпоральность», «аспектуальность» при взаимодействии с глагольными основами. Наблюдаются случаи реализации семы «локативность» при образовании глаголов от конкретных существительных, локативных прилагательных, глаголов движения, наречий, обозначающих место; семы «компаративность» – от абстрактных существительных, существительных, называющих животных и явления живой природы и от прилагательных, выражающих сходство и подобие; семы «темпоральность» – от временных прилагательных и глаголов действия; семы «количество» – от количественных прилагательных и глаголов действия. В реализации семы «аспектуальность» участвуют глагольные основы. Сема «модальность» обнаруживается в немногочисленных случаях взаимодействия с эмоционально-оценочными междометиями.

На основании вышеизложенного, можно сделать вывод о том, что такая предопределенность новых лексических единиц служить базой, на которой сооружается все многоэтажное здание лексикона, состоящее из производных единиц других классов различной степени семантической и структурной сложности – результат действия, на наш взгляд, закона взаимодействия, иллюстрирующего продуктивность деривационных механизмов и системность словообразования, дающее возможность понять, каким образом в языковых единицах соединяются различные способы осмысления действительности.

Литература

1. Бондарко А. В. Грамматические категории: истолкование понятия, принципы классификации, межкатегориальные связи/Грамматические категории: иерархии, связи, взаимодействие: Материалы междунар. науч. конф., С.-Петербург, 22-24 сентября, 2003 г. – СПб., 2003. – С. 22-25.
2. Зернов Б. Е. Взаимодействие частей речи в английском языке. (Статико-динамический аспект). – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 125 с.
3. Казак М. Ю. Интегративная теория словообразовательного гнезда: грамматическое моделирование; количественные аспекты; потенциал, прогнозирование: Монография. – Белгород: Изд-во Белгород. Гос. Ун-та, 2004. – 300 с.
4. Козлова Л. А. Функциональное сближение частей речи в английском языке: сущность, формы, механизмы и последствия. Автореф. ... д-ра филол. наук. – М., 1999. – 49с.
5. Колобашкина Е. В. Интегративные механизмы в словообразовании современного английского языка (на материале новых слов): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1987. – 25 с.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
7. Уфимцева А. А. Лексическая номинация (первичная нейтральная)// Языковая номинация. (Виды наименований). – М.: Наука, 1977. – С. 5-86.
8. Chafe W. Meaning and the Structure of Language. –Chicago-London: The University of Chicago Press, 1971. – 360 p.

Мясоєдова С. В.

УЧАСТЬ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ФОРМУВАННІ СПОНУКАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ НЕПРЯМИХ ВИСЛОВЛЕНЬ

Досягненням сучасної синтаксичної науки є усвідомлення того, що зміст висловлення формується завдяки специфічній взаємодії лексики й граматики. Як показують мовознавчі дослідження, на межі лексичного й граматичного виникають специфічні відтінки мовних значень. Саме завдяки дії мовних засобів різної природи досягається точність і виразність у передачі певного змісту.

Прагнення виразності висловленої думки спонукає мовця до пошуку нових, нестандартних, а отже й непрямих мовних засобів, які найбільш відповідають його комунікативним потребам. Проте непрямі спонукальні конструкції ніколи не становили предмет спеціального синтаксичного вивчення: дослідники торкалися лише загальних питань їхньої граматичної природи, не даючи різнобічного й повного тлумачення цього мовного явища. Хоча в межах таких досліджень зроблені цікаві спостереження, багато з питань залишилося поза увагою вчених. Так, недостатньо вивчено коло мовних засобів, за допомогою яких виражаються непряме спонукування, не повністю виявлені ті особливості й специфічні риси лексичної й граматичної організації непрямих спонукальних висловлень, які зумовлюють вираження спонукування в реченневих структурах, що не містять форм імператива. Отже, метою цієї статті є осмислення того, завдяки яким особливостям своєї організації висловлення, що не містять форм наказового способу дієслова, все ж набувають спонукального значення, що вимагає вивчення їхніх специфічних ознак лексико-семантичних і формально-граматичних, – як чинників організації окремих аспектів висловлення, які перебувають у складній й взаємодії.

До лексико-граматичних чинників, що уможливають сприйняття як спонукальних висловлень, які не містять категоріальних імперативних форм, належить уживання в їхній структурі модальних слів, наприклад: *Можна розходитися, товариші, бо година вже пізня* (Гр. Тютюнник). Модальним словам, тобто таким, які "не служать самостійною назвою, а тільки виражають модальне відношення між суб'єктом і дією" [4, 59], у східнослов'янському мовознавстві присвячено багато праць. Першим фундаментальним дослідженням модальних слів, їхньої структури, семантики, вживання, була праця В. В. Виноградова "О категории модальности и модальных словах в русском языке". Подальші дослідження з цього питання велися в контексті аналізу формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних досліджень, результатом чого є повний опис модальних слів, їхніх морфологічних і лексичних ознак. Що ж до функціонування модальних слів у мовленні, то це питання висвітлено в працях з комунікативного синтаксису. Разом із тим роль модальних слів у формуванні комунікативної настанови висловлення досліджена недостатньо. Йдеться про спонукальні висловлення типу: *Треба, батьку, думати про захист душі, а не тіла* (Ю. Мушкетик). Імперативне значення цих речень за відсутності категоріальних засобів його вираження створюється завдяки специфічному вживанню інших мовних засобів, серед яких чи не найважливіша роль належить саме модальним словам, у зв'язку з чим виникає питання про те, що саме в семантиці модальних слів забезпечує їхню роль як одного з чинників формування імперативного значення, за яких умов стає можливим таке поширення їхніх функцій.

Аналіз компонентного складу лексико-семантичного поля спонукальності показав, що основною семантичною ознакою спонукальної модальності є потенційність, яка визначається як можливість, необхідність, бажаність перетворення

певної ситуації на нову. Оскільки ж у мові існують специфічні засоби вираження кожного з цих компонентів спонукального значення лексеми із суб'єктивно-модальними значеннями можливості, необхідності, бажаності, то їх слід визнати важливим мовним засобом творення спонукальності. . .

Таке розуміння стосунку модальних слів до сфери спонукальності відображено в працях О. Белічової-Кржижжкової. На її думку, всі відгинки спонукального вживання – наказ, вимога, порада, прохання, застереження та ін. можна вивести із такого загального значення: "хочу, щоб ти знав, що вважаю доцільним, щоб ти розумів можливу дію як необхідну й відповідно до цього реалізував цю дію". Викликати в адресата усвідомлення необхідності (належності) реалізувати (уникнути реалізації) дії являє собою сутність спонукування як такого [2, 49-50]. Так, у реченні: *Ми з вами мусимо розрахуватися* (Гр. Тютюнник) – спонукування до дії виражається через нагадування співрозмовнику про необхідність реалізації дії. В іншій же ситуації, як-от: [Вона засміялася] **Не треба** так голосно, [– прошепотів він, – вони почують] (Вал. Шевчук) – спонукування виражається через твердження про недоцільність поведінки співрозмовника.

Поширену реалізацію зазначеної функції модальних слів являють собою висловлення, де спонукування виражено через твердження про можливість для слухача виконання дії, про його здатність до цього або через запит цієї інформації, наприклад: *У вас два олівці, один ви можете позичити мені* (з усного мовлення); *Ви можете позичити мені свого олівця?* (з усного мовлення). У таких висловленнях уживаються модальні дієслова зі значенням можливості у сполученні з інфінітивними формами дієслів, що позначають дії, до яких мовець спонукає слухача.

Характерною особливістю вживання модальних дієслів є те, що вони можуть поширюватися не тільки інфінітивами, а також підрядним реченням, наприклад: *Я хочу, щоб ви мені порадили що-небудь* (В. Самійленко). Структура таких непрямих спонукальних висловлень є складною, вона являє собою складнопідрядні з'ясувальні речення. Відомо, що Ш. Баллі назвав такі висловлення конструкціями експліцитної модальності: роль однієї з предикативних частин таких складнопідрядних речень, а саме головної частини „вичерпується експлікацією модусу висловлення” [1, 127]. Уживання в головній частині таких речень модальних дієслів зі значенням бажаності, прагнення до здійснення чогось забезпечує сприйняття змісту підрядної частини у спонукальному контексті. Уживання таких речень природно для ситуацій, коли адресат за своєю соціальною роллю або віком має виконувати накази, вимоги, прохання мовця, наприклад, коли комуніканти –начальник/підлеглий (*Я хочу, щоб ви більше не запізнювалися на роботу*); покупець/продавець (*Я хочу, щоб ви показали мені оцю сукню*): батько/син (*Я хочу, щоб ти приніс мені свій щоденник*).

У цій синтаксичній позиції частіше вживаються модальні дієслова зі значенням бажаності *бажати, хотіти, воліти*, які експлікують зацікавленість мовця у виконанні дії, до якої він спонукає слухача, що властиве проханням, вимогам або наказам.

Проведений семантичний аналіз категорії спонукування довів важливу роль у її формуванні оцінного компонента змісту. Вираженню у структурі непрямих висловлень різних за своїм характером оцінок сприяє вживанню цілої низки модальних слів, серед яких можна виділити такі групи за значенням:

1) модальні слова, що виражають морально-етичну оцінку через емоційне ставлення мовця до відображуваного, наприклад: *сором, соромно, гріх, жах, сміх, приємно, приємність, радий, радість, щасливий, гордий, щастя* та ін., наприклад: *Соромно сину не вірити!* (О. Коломієць);

2) модальні слова, що дають оцінку відображуваного з урахуванням доцільності, доречності, ефективності тощо: це лексеми *варто, годиться, дарма, надарма, слід, добре, краще, доречно, доцільно*, з якими утворюються речення на зразок: *А все ж таки, гадаю, **пора** би нам подумати тю її життя. [Ми її опікуни]* (Б. Лепкий).

Як засвідчують наведені приклади, модальні слова формують значення позитивної або негативної оцінки. Позитивна оцінка стосується відображеної в реченні ірреальної ситуації, до здійснення якої й спонукає мовець: *Був би дуже радий бачити вас у Києві* (М. Бажан).

Негативної ж оцінки отримує реальна ситуація, завдяки чому в слухача формується мотив змінити її на краще: *Е, то ви **надарма** його взяли – чиря в неволі не житиме* (М. Хвильовий). Отже, в реченнях з оцінними модальними словами відображено або ситуацію, до якої спонукає мовець, або ситуацію, яку мовець спонукає змінити. Однак у таких висловленнях можуть репрезентуватися обидві ситуації: реальна, яка дістає негативної оцінки, та ірреальна, оцінювана позитивно: саме її мовець надає переваги, виражаючи це за допомогою модального слова *краще*, наприклад: ***Краще** б ото змайстрував що або книжку розумну яку прочитав, ніж собак ганяти та горобців драти!* (Б. Антоненко-Давидович).

Уживання слова *краще* в структурі спонукальних висловлень цього типу зумовлено його компаративною морфологічною природою: вона передбачає порівняння відображуваних у різних частинах висловлення ситуацій і надання переваги одній із них.

Серед модальних слів, які функціонують у структурі спонукальних висловлень, є група, яка вирізняється з-поміж інших завдяки специфічності свого значення: воно було визначено В. В. Виноградовим як проголошення волі до виконання дії [3, 65]. Йдеться про дієслівні лексеми, які називають різні за своїм характером спонукування: прохання, вимогу, наказ, пораду, пропозицію, рекомендацію тощо, наприклад: ***Прошу** даліше читати, – [звернувся до мене інспектор]* (Б. Лепкий); *Вам же **раджу** постішитись, [бо коли не виберетеса звідста за годину, я накажу слугам вимастити вас дьогтем і знати до меж моїх земель]* (Вал. Шевчук).

У вченні Дж. Остіна про мовленнєві акти ці слова об'єднані в клас так званих перформативів, вживання яких мовцем і є здійсненням дії: такий мовленнєвий акт не може бути описаний як власне вимовляння, це вимовляння – дія. Такими словами-діями є, наприклад, слова *заповідаю, проголошую, об'являю*: *Я **заповідаю** свій годинник братові; **Проголошую** вас чоловіком і жінкою; **Об'являю** засідання суду відкритим*.

Висловлення з такими словами у ролі присудків називаються **перформативними**. Для їх успішного функціонування, за Дж. Остіном, необхідно "існування загально визнаної конвенційної результативної процедури, яка передбачає вимовляння певних слів за певних обставин [6, 29-30]. Крім того, усі учасники ситуації повинні мати достеменний намір здійснити відповідні вчинки. Наприклад, для того, щоб битися об заклад, недостатньо сказати: *Б'юся об заклад, що...*, вимовляння цих слів буде тільки одним з елементів ритуалу закладу. Воно буде мати очікуваний результат, якщо ці слова вимовлені в ситуації суперечки й учасники ситуації мають намір розв'язати цей конфлікт за допомогою закладу [6, 57].

Т. В. Шмельова відзначає більшу семантичну складність перформативів порівняно з іншими модальними дієсловами, такими, як *хотіти, бажати, мусити, могли*: "вони є водночас актами мовної і соціальної діяльності мовця" [5, 96-97]. Щодо перформативів, які функціонують у структурі непрямих спонукальних речень, то як модальні слова, з одного боку, і як слова-дії, з іншого, вони якнайкраще відповідають завданню формування спонукальної модальності висловлення.

Якщо форми наказового способу являють собою спеціальний граматичний засіб вираження модальності спонукування, то перформативи слід розглядати як специфічний лексичний засіб експлікації спонукування в структурі висловлення, однак спонукування не як такого, а через експлікацію окремих, різних за своїм характером мовленнєвих дій, у яких воно реалізується. Отже, характер таких висловлень уточнюється через семантику перформативних дієслів: *наказу* позначає спонукування як наказ, *прохаю, прощу* – як прохання, *вимагаю* – як вимогу, *забороняю* – як вимогу не виконувати названу дію тощо. Саму ж дію, процес або стан речей, до яких спонукає мовець, називає інфінітив у позиції додатка а також підрядна з'ясувальна частина, яка може замішувати позицію додатка, наприклад: **Наказую виплатити повністю зарплату виховательці Квочці Наталіці Полікарпівніз 18 червня по 161 серпня 1984 року...**

Рекомендую обговорити в колективі поведінку Милого Дмитра Федоровича і вжити відповідних заходів (Ю. Мушкетик).

Звертає на себе увагу той факт, що дієслово у формі інфінітива на позначення руху й переміщення в просторі може опускатися: *Прощу до хати!* (з усного мовлення), пор.: *Прощу йти до хати; Прощу, щоб ви увійшли до хати*. Значення опущених лексем у таких реченнях відновлюється завдяки поширювачам локальної семантики – обставинам місця (у прикладі це лексема *до хати*) які звичайно супроводжують дієслова руху. Таке явище характерне для конструкцій із перформативами, що виражають прохання: *прощу, запрошую*. Вони становлять неповні реалізації спонукальних висловлень, а саме еліптичні речення, для яких пропуск згаданих лексем є типовим.

Аналіз висловлень із перформативами *просити, запрошувати* показав, що дії, процеси або стани речей, до яких мовець спонукає свого співрозмовника, можуть бути названі також віддієслівними іменниками або іменними словосполученнями, які становлять аналоги інфінітивних форм, наприклад: *Прощу уваги!* (з усного мовлення), (пор.: *Прощу бути уважними*), *Прощу тиші!* (з усного мовлення), (пер.: *Прощу, щоб було тихо!*). Дієслова-перформативи за своєю функцією подібні до дієслів наказового способу: їхнє лексичне значення експлікує безпосередньо спонукування. Разом із тим, висловлення з перформативами не можна вважати прямим спонукуванням: модально-спонукальне значення, з одного боку, і диктум, якого цей модус стосується, з іншого, виражені аналітичне різними словами — компонентами словосполучення, тоді як дієслівні форми імператива є синтетичними. Дієслова-перформативи надають спонукальному описовості, що й доводить непрямий характер спонукальних висловлень, які їх містять.

Наголошуючи на значущості властивій модальним словам семантики для створення спонукування як потенційної перспективи висловлень, слід також визнати, що наявність модальних слів у їх структурі становить лише передумову функціонування цих висловлень як спонукальних. Роль модальних слів як чинників формування такої комунікативної настанови забезпечується також іншими ознаками цих висловлень, що створюють для модальних слів специфічні умови функціонування. Це передусім формальна структура висловлення, у складі якої вжите те чи інше модальне слово, зокрема наявність дієслів умовного й дійсного способів майбутнього, минулого й теперішнього часу, а також інфінітива.

Література

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: ИЛ, 1955. – 416 с.
2. Беличова-Кржижкова Е. О модальности предложения в русском языке // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: Издательство Московского университета, 1984. – С. 49-78
3. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // В. В. Виноградов. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – С. 53-88.
4. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения // В. В. Виноградов. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – С. 254-299.
5. Шмелева Т. В. Смысловая организация предложения и Проблема модальности // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: Издательство Московского университета, 1984. – С. 78-101.
6. Austin J.L. How to do things with words. – Oxford UP, New York, 1973. – 329 p.

Нагорный И. А.

ПРЕСУППОЗИТИВНАЯ ФУНКЦИЯ ПРЕДПОЛОЖИТЕЛЬНЫХ ЧАСТИЦ В ЯЗЫКЕ И РЕЧИ

Широкое толкование термина «семантическая структура» дает возможность вести речь не только о семантической структуре предложения, к которой причисляются пропозиция и модальная рамка, а о семантической структуре высказывания. В последнюю наряду с вышеуказанными включаются компоненты пресуппозитивного и околопропозитивного слоев диктума, принимающие непосредственное участие в создании широкого информативного фона высказывания и соотносящиеся между собой не только в моделиобразующем, но и в прагматическом аспекте. Данные компоненты являются выразителями особых смыслов, которые соотносятся с пропозитивными смыслами предложения. Такие смыслы существенно конкретизируют пропозитивные смыслы, соотносят их с говорящим, работают на коммуникативную перспективу языково-речевой единицы. Они важны для говорящего, поскольку выражают субъективность, авторство высказывания, что для речевого образования является определяющим.

Диктум и модус, будучи противопоставленными, не являются тем не менее чуждыми друг другу в едином семантическом пространстве предложения. Их взаимообусловленность закономерна. Противопоставленность же диктума и модуса обусловлена противоположностью внешнего мира и человека, среды и субъекта, "я" и "не-я". Однако на этом же базируется и их внутреннее единство, так как предложение, в котором диктумный и модусный слои смысла находят свое выражение, всегда является авторским построением, «пропущенным» через личность говорящего.

Отмеченные нюансы должны быть учтены при анализе высказываний с предположительными частицами (*едва ли, вряд ли, чай, авось, небось, вроде, словно, точно, разве, неужели, якобы, дескать* и т. п.). Причиной нашего обращения к подобным высказываниям явилась их яркая субъективность, обязательное формальное представление авторской точки зрения, позиции говорящего: *Но отослать его к отцам едва ль приятно будет вам (А. Пушкин); Мы, видишь ли, народ*